

Chileense mijnbouw-tokens.

Marc C.M. Hendrickx,

Herentals, 12 september 2010

Chili, de langgerekte republiek en voormalige Spaanse kolonie aan de oostkust onderaan het Zuid Amerikaanse continent is als het ware een land ‘van pool tot evenaar’, meer dan 4200 km lang en gemiddeld 200 km breed. Koper-, steenkool-, goud-, zilver- en vooral nitraatmijnen waren en zijn nog steeds onontbeerlijke peilers van de Chileense economie. In deze mijnen gebeurde de uitbetaling van de arbeiders door middel van salaris-tokens.

De oorsprong van dit systeem van salaris-tokens gaat eigenlijk terug tot de koloniale periode in Chili. De Spaanse koloniale overheid heeft nooit koperen wisselgeld voor lokaal gebruik uitgegeven. Het kleinste muntje was de met mondesmaat, sinds 1790, uitgegeven zilveren ¼ reaál (cuartillo), wat in de 18de eeuw ruimschoots voldoende was om zes kilo vlees aan te kopen. De winkeliers van hun kant gaven vanaf omstreeks 1700 cheques als wisselgeld, vervaardigd uit papier of karton ter waarde van 1/4 reaál (cuartilla) of 1/8 reaál (mitades), terwijl er later tokens in meer duurzame materialen als koper, lood, tin of zelfs schoenleder werden uitgegeven. Dergelijke private uitgiften van wisselgeld waren nog volop in omloop in de jaren 1820. De eerste kopermunten van Chili dateren uit 1835 en werden in het Verenigd Koninkrijk aangemunt.

Omstreeks 1825 ontpopte het Verenigd Koninkrijk zich, door middel van directe investeringen en dit in het licht van de ontketende Industriële Revolutie, tot de grootste verbruiker van Chileense erts, voornamelijk koper- (**fig. 1**) en zilvererts. Het is in deze periode dat het gebruik van de salaris-tokens op massieve schaal tot stand kwam. Het betrof hier een vorm van privaat uitgegeven geld dat enkel kon aangewend worden in de bedrijfswinkel (pulperia) van de bedrijfseenheid (oficina) die de salaris-tokens had uitgegeven, voor de aankoop van alledaagse verbruiksgoederen aan een prijs die flink boven de normale marktprijs uittorende. Naarmate het kapitalistisch systeem in de loop van de 19de eeuw in Chili vorm kreeg, vond het systeem van salaris-tokens tevens algemene toepassing in de land- en bosbouw sector. Het resulteerde voor de ondernemers in een dubbele winst, want het mogelijke salaris vloeyde terug naar hun geldkoffers, of beter gezegd, het bestond bijna niet en bovendien werd de noodzaak van krediet en financieringsleningen sterk gereduceerd. Vanaf ongeveer 1852 vaardigde de Chileense Minister van Financiën verscheidene decreten uit die dergelijk systeem van salaris-tokens uitdrukkelijk verboden op straffe van boete en/of opsluiting, maar...de eigenste Minister van Financiën, een vooraanstaand lid van de machtige ondernemerselite, gaf zelf salaris-tokens uit voor verscheidene van zijn ondernemingen.

In de loop van de 2de helft van de 19de eeuw is Chili meermaals slaags geraakt met zijn buurlanden, Peru en Bolivia. In de toenmalige woestijnachtige grensgebieden zowel aan

Peruaanse (Tarapacá) als aan Boliviaanse (Atacama) kant waren belangrijke mijnexploitaties ontstaan, waar zowel koper- (**fig. 2**), zilver- steenkool- (**fig. 3**), goud- (**fig. 4**) en vooral nitraaterts werd gedolven.

fig. 1 - diam. 25 mm

fig. 2 - diam. 50 mm

fig. 3 - diam. 41 mm

De aanwezigheid van nitraat in Zuid Amerika was al bekend van in de koloniale tijd en de Spanjaarden gebruikten het om buskruit te vervaardigen. Maar begin 19de eeuw ontstond echter volgende legende: ‘Twee indianen die ten zuidoosten van de stad Pisagua, in wat nu het noorden van Chili is, door de Atacama woestijn reisden hielden ’s avonds halt om hun kamp voor de nacht op te slaan. Ze ontstaken een vuurtje om zich tegen de nachtelijke kilte te beschermen, maar tot hun grote verbazing sputterde, sprankelde en zoefde het vuur krachtig langs de bodem in alle richtingen. Volslagen in paniek sloegen beide indianen op de vlucht en deden na aankomst in het stadje Camina hun verhaal aan de lokale parochiepriester, in de hoop dat deze de boze geesten die door dit afschuwelijke schouwspel waren ontketend, kon verjagen. De priester, die over enige wetenschappelijke kennis beschikte, kon beide indianen overhalen om samen met hem terug te keren naar de locatie van hun bloedstollende ervaring. Daar aangekomen, verzamelde de priester enkele bodemmonsters en keerde huiswaarts. Na nauwkeurig onderzoek ontdekte de zielenherder dat de bodemmonsters een aanzienlijke hoeveelheid salpeter bevatten, die het angstaanjagende fenomeen tegenover de beide indianen veroorzaakte. In die periode was de vervaardiging van buskruit de enige praktische toepassing van nitraat en de priester die zich verre wenste te houden van dergelijke praktijken, keilde de bodemmonsters door het raam zijn bloementuintje in, dat daar stond te verpieteren. Enkele weken later was hij getuige van een ware metamorfose, want zijn weggkwijnende plantjes waren nu veranderd in glorieuze bloemen met dikke en malse blaadjes. De priester kon de oorzaak van dit verschijnsel achterhalen en bijkomende experimenten dienden als bevestiging.’ Zo gebeurde, althans volgens de legende, de ontdekking van een miraculeuze meststof die de bodem als het ware nieuw leven inblies.

In het Europa van de eerste helft van de 19de eeuw, dat zich herstelde van de uitputtende napoleontische oorlogen en een bevolkingsexplosie onderging, waren de beschikbare landbouwgronden na eeuwenlang intensief gebruik uitermate verarmd. Veel akkers werden verlaten of waren zo onvruchtbaar geworden dat verdere bebouwing verloren moeite was. Historici erkennen heden ten dage dat, omwille van de barre bodemgesteldheid, het Europa van rond 1850 linea recta op een verwoestende hongersnood afstevende. Echter de

welgekomen ontdekking van de waarde van nitraat als bodemverrijker heeft de loop van deze gebeurtenissen ingrijpend gewijzigd en de wereldmarkt voor nitraat bloeide op. De vermaarde Duitse landbouwscheikundige Justus Liebig staat geboekstaafd als de eerste expert die nitraat aanpreept als meststof. De Fransman Henri Bacque krijgt de eer om beschouwd te worden als de eerste die in 1826 een aanzienlijke exploitatie van nitraat opstartte in de provincie Tarapacá, toen Peru, nu Chili, en een bescheiden eerste lading nitraat van iets meer dan 800 ton bereikte Europa in 1830.

Aanvankelijk waren het voornamelijk Britten, in samenwerking met Chileens kapitaal om veiligheidsredenen, en Fransen, later gevolgd door Duitsers en Slaven, die in Tarapacá (Peru) en Atacama (Bolivia) investeerden. Toen echter de Boliviaanse overheid eind 1878, tegen alle eerder gemaakte afspraken in, een exorbitante taks hief op nitraaterts, gedolven op concessies van Chileense ondernemingen, op straffe van nietigverklaring van de concessie en inbeslagname van alle activa en dit dreigement daadwerkelijk uitvoerde, was het hek van de dam. Chili probeerde het ganse geschil nog via arbitrage te regelen, maar Bolivia bleef onverzettelijk en waande zich sterk ingevolge een geheim verdrag uit 1873 met Peru tegen Chili. In 1879 brak de zogenaamde ‘Salpeteroorlog’ (Guerra del Pacífico) uit, Chili veroverde na snelle verpletterende overwinningen te land en vooral op de Stille Oceaan het Boliviaanse kustgebied van Atacama en het Peruaanse kustgebied van Tarapacá en bezette zelfs kortstondig de Peruaanse hoofdstad Lima. Door het Verdrag van Ancon uit 1883 verloor Peru zijn ertsrijke provincie Tarapacá en Bolivia verloor door het verdrag van Valparaiso uit 1884 niet alleen het Atacama gebied met de havenstad Antofagasta, een zeer belangrijke uitvoerhaven voor de gedolven erts, maar zodoende ook zijn natuurlijke toegang tot de zee. Chili richtte het ingelijfde gebied Atacama in, en veranderde de naam ervan in Antofagasta en samen met de ingelijfde provincie Tarapacá beschikte het nu over het volledige bezit van ’s werelds rijkste nitraatafzettingen, samen met al de andere waardevolle delfstoffenvoorraden in dit uiterst onvruchtbare en schijnbaar waardeloze woestijngebied. Salaris-tokens uitgeven in de periode voor dat de voormelde ingelijfde gebieden deel uitmaakten van Chili worden als Chileense tokens gecatalogeerd, echter voorzien van de vermelding ‘uitgegeven onder Peruaans bewind’ (**fig. 5**) of ‘uitgegeven onder Boliviaans bewind’ (**fig. 6**), hetgeen geenszins een sinecure is omdat een min of meer exacte datering dikwijls zeer moeilijk is. Deze monopoliepositie inzake de productie van nitraat heeft als gevolg gehad dat de Chileense economie werd gebaseerd op de inkomsten uit dit product; een smalle economische basis die Chili later nog duur is komen te staan. De vraag naar nitraat verdween bijna volledig toen Duitse scheikundigen er kort na de Eerste Wereldoorlog in slaagden om kunstmest te ontwikkelen en dit vervolgens op wereldwijde schaal gecommercialiseerd werd.

fig. 4 - diam. 44 mm

fig. 5 - diam. 30 mm

fig. 6 - afm. 32 x 48 mm

In de eerste helft van de 19de eeuw was maar al te vaak, in een regio waar de slavernij nog maar recent was afgeschaft, een systeem van semi-slavernij in voege om er de mijnen te exploiteren. Aanvankelijk werkte men voornamelijk met een systeem van Chinese koelies die in Macau gecontracteerd werden voor een periode van 8 jaar en aan wiens achtergebleven familie een belachelijk laag voorschot werd uitbetaald. De arbeids- en leefomstandigheden waren ronduit verschrikkelijk, de koelies kregen geen salaris en na afloop van hun contractuele termijn van 8 jaar werden ze gedwongen om nogmaals gedurende een termijn van 8 jaar te zwoegen, zonder salaris, om de gemaakte onkosten van voeding, behuizing (of wat daarvoor moest doorgaan!!!) en transport te vergoeden. Aan Chileense kant was het systeem aanzienlijk menselijker dan aan Peruaanse of Boliviaanse zijde, waar uitputting en ziekten deze koelies hebben gedecimeerd en de overlevenden van dit inferno hebben loyaal aan de zijde van Chili in de ‘Salpeteroorlog’ van 1879 gevochten. Nadien werd vooral een beroep gedaan op Zuid Amerikaanse mijnwerkers, in zoverre dat zelfs de Chileense landbouwsector een gebrek aan beschikbare arbeidskrachten dreigde te vertonen, ondanks het magere loon, de lange arbeidstijden, het meedogenloze woestijnklimaat en de armzalige behuizing, soms met hun gezinnen, in krochten en hutten in smerige mijnkampen, waar alcoholisme, gokken, geweld en promiscuïteit aan de orde van de dag waren. Gedurende de ganse 19de eeuw en zeker in het eerste decennium van de 20ste eeuw waren opstanden, stakingen en sociale onrust in het algemeen, tegen de miserabele arbeids- en leefomstandigheden en het vermaledijde systeem van de salaris-tokens schering en inslag in het ganse Chileense mijnbouwwezen. Echter, vanaf het einde van de 19de eeuw deed vanuit Europa, onder andere via buurland Argentinië het revolutionaire en anarchistische gedachtegoed zijn intrede in de Chileense mijnwerkerswereld, waardoor de sociale conflicten strakker georganiseerd werden, maar tevens in frequentie toenamen. Het trieste hoogtepunt in deze voortdurende strijd voor lotsverbetering vormde het bloedbad bij het schoolgebouw van de mijn Santa Maria in het district Iquique op 21 december 1907, waar het toegesnelde leger, in minder dan een uur tijd, met geweervuur meer dan 1200 ongewapende mannen, vrouwen en kinderen heeft afgeslacht om hun vreedzame protestsamenschooling te breken. Maar een adequaat antwoord op de ontwikkeling van de sociale totaliteit in Chili, als deel van de sociale evolutie in de wereld, kon onmogelijk uitblijven. Na decennia van schrille politieke strijd en heftige parlementaire debatten kwam er in 1924 een einde aan de geldigheid van de salaris-tokens. Immers, door invoering van het Arbeidswetboek (Titel IV, art. 24) werd vereist dat

‘de salarissen van de arbeiders zullen vastgesteld en uitbetaald worden in wettelijk gangbare munt, op straffe van ongeldigheid indien de betaling onder een andere vorm plaatsvindt’. Nochtans bleef het onwettig gebruik van salaris-tokens nog een tiental jaar verder woekeren en dit in afgelegen en/of moeilijk toegankelijke delen van het land waar nauwelijks controle kon worden uitgeoefend.

Er wordt aangenomen dat er in totaal meerdere duizenden verschillende types van salaris-tokens in de mijnbouw hebben bestaan. Een min of meer volledige catalogisering, indien dat al mogelijk zou zijn, laat ondanks verschillende verdienstelijke pogingen nog steeds op zich wachten. Er werden tokens uitgegeven in denominaties tussen 5 centavos en 10 pesos. Vaak waren de salaris-tokens niet voorzien van een denominatie, maar van een woord of uitdrukking (bv. PAN=brood) (**fig.7**), dat (die) het product aanduidde waartegen de token in kwestie in de bedrijfswinkel kon omgeruild worden. De salaris-tokens werden aanvankelijk vooral uit papier en karton vervaardigd. Naderhand verschenen er ook salaris-tokens die uit metaal vervaardigd waren, hetgeen gebruikelijk was bij mijnen die in Duitse handen waren. Als metalen die voor dit doel aangewend werden vinden we koper, zink- en/of tinlegeringen, nikkel, kopernikkel, messing en aluminium. Tenslotte verschenen er vanaf omstreeks 1870 salaris-tokens die vervaardigd waren uit vulcaniet.

Vulcaniet, ook wel hardrubber of eboniet genaamd, werd in 1839 uitgevonden door de Amerikaan Charles Goodyear, die natuurlijk rubber vermengde met zwavel en loodwit en die dit aldus bekomen mengsel tot op zeer hoge temperatuur verhitte, teneinde het euvel te verhelpen dat natuurlijk rubber bij koude hard werd en bij warmte zacht. In verscheidene Zuid Amerikaanse landen, waaronder Peru, Guatemala en Colombia, werden in de late 19de en de vroege 20ste eeuw tokens uitgegeven vervaardigd uit vulcaniet. Echter geen enkel land heeft op een dergelijke massieve schaal tokens, vervaardigd uit vulcaniet, uitgegeven als Chili. Vanaf omstreeks 1870 en tot ongeveer 1920 werden arbeiders van koper-, goud-, zilver-, steenkool- en nitraatmijnen evenals van andere ondernemingen uitbetaald in ‘fichas’ (tokens) vervaardigd uit vulcaniet. De vroegste van deze tokens werden in Frankrijk vervaardigd, maar vanaf 1881 werden zij in Chili vervaardigd in de stad Valparaiso. Tokens vervaardigd uit vulcaniet voorzien van een uitgiftejaartal (**fig. 8**) komen eerder weinig voor. Op deze tokens komen er 2 soorten nummers voor. Ten eerste kan het gaan om een contractnummer van de fabrikant van de token dat in reliëf (**fig. 9**) op vele stukken is aangebracht. Deze nummers, waarvan diegene die uit 6 cijfers bestaan de meest voorkomende zijn, zijn eerder klein en zijn meestal dezelfde voor elk bedrijf dat tokens, vervaardigd uit vulcaniet, uitgeeft. Ten tweede bestaat er een controlenummer (**fig. 10**) dat incuus aangebracht wordt en dat gebruikt wordt door het bedrijf dat de tokens, vervaardigd uit vulcaniet, uitgeeft, om verantwoording af te leggen voor het aantal tokens in handen van het management en de arbeiders van de mijn. Indien men een voldoende aantal specimens kan onderzoeken, dan kan er overgegaan worden tot een voorzichtige schatting van de oplage van een bepaald type token. Tokens vervaardigd uit vulcaniet kunnen op 3 manieren voorkomen: 1) In één enkele kleur (bv. rood vulcaniet) (**fig. 11**); 2) Eén bepaalde kleur aan de voorzijde en een verschillende kleur aan de achterzijde (bv. rood - blauw vulcaniet) (**fig. 12**); 3) Een laag

vulcaniet in één bepaalde kleur aan de voorzijde, die gehecht is op een altijd zwarte kern van vulcaniet, die op zijn beurt gehecht is op een laag vulcaniet van een verschillende kleur aan de achterzijde (bv. groen –zwart - geelbruin vulcaniet) (**fig. 13**). De zwarte kern bevindt zich over geheel het oppervlak van de token, hetgeen men kan zien wanneer men hem doorbreekt. Tokens die vervaardigd waren uit verscheidene lagen vulcaniet in verschillende kleuren dienden om potentiële vervalsers te ontmoedigen. Met hetzelfde oogmerk ter ontmoediging werd er tevens geregeld van type veranderd.

fig. 7 - afm. 32 x 48 mm

fig. 8 - diam. 31 mm

fig. 9 - diam. 30 mm

fig. 10 - diam. 31 mm

fig. 11 - diam. 31 mm

fig. 12 - diam. 31 mm

Echter wat de nitraatmijnen in het bijzonder betreft, beschikken we over meer accurate gegevens en gespecialiseerde publicaties en neemt men momenteel aan dat er meer dan 340 bedrijfseenheden geweest zijn die in het totaal ongeveer iets meer dan 2200 verschillende types van nitraat-tokens hebben uitgegeven. Tweederde daarvan werden uitgegeven in vulcaniet, met een diameter van 18 mm tot een gigantisch exemplaar met een diameter van 71 mm, meteen de grootste bekende bona fide token uit het Chileense handelsverkeer. Naast papieren types, zijn er enkele types bekend die uit karton vervaardigd werden. De metalen nitraat-tokens werden vervaardigd uit koper (**fig.14**), aluminium (**fig. 15**), nikkel (**fig. 16**), messing (**fig. 17**) en kopernikkel, in afmetingen van 16 mm tot 61 mm diameter en met een ongekende variëteit aan verschijningsvormen, veel omvangrijker dan die bij de tokens vervaardigd uit vulcaniet.

fig. 13 - diam. 42 mm

fig. 14 - diam. 37,5 mm

fig. 15 - diam. 32 mm

fig. 16 - diam. 32 mm

fig. 17 - diam. 35 mm

fig. 18 - diam. 35 mm

fig. 19 - diam. 36 mm

fig. 20 - diam. 36 mm

fig. 21 - diam. 32 mm

De opschriften op nitraat-tokens zijn vrij uniform. Over het algemeen bestaan zij uit de naam van de bedrijfseenheid, de denominatie, de naam van het moederbedrijf of haar initialen en gebruikelijk voorzien van de woorden VALE PARA LA PULPERIA (verhandelbaar in de bedrijfswinkel) (fig. 18), (VALE EN MERCADERIAS (verhandelbaar in handelswaar) (fig. 19) of CANJE POR MERCADERIAS (inwisselbaar tegen handelswaar), soms werd echter enkel resoluut de te bekomen handelswaar, gespecificeerd naar hoeveelheid vermeld (fig. 20). Eén van de weinige aantrekkelijke voorbeelden van nitraat-tokens dat resoluut breekt met voormelde uniformiteit is de reeks van de Cala-Cala nitraatmijn (10 centavos - 1 peso), geslagen in kopernikkel met de vermelding van het uitgiftejaar 1916, hetgeen bij nitraat-tokens een eerder ongewoon verschijnsel is, en met de elegante afbeelding van een inheems meisje (fig. 21).

BIBLIOGRAFIE.

ESPINOSA, I., *Fichas, Vales y Billetes Salitreros de Chile, Perú y Bolivia*, Edición del autor, Santiago, 1990, 274 p.

COLLIER, S. en SATER, W.F., *A History of Chili 1808 – 2002*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, 454 p.

DONOSO, N., Esclavos Chinos de las Guaneras, *El Mercurio*, 24 februari 1999.

LESLIE, E.C., Chilean Nitrate Mine and related Tokens, *TAMS No. 919*, Token and Medal Society, s.l., 1980, 46 p.

RULAU, R., *Latin American Tokens*, 2nd edition, Krause Publications, Iola, 2000, 479 p.

SEGALL, M., *Biografía Social de la Ficha Salario*, Museo Nacional, Santiago, 1964, 38 p.

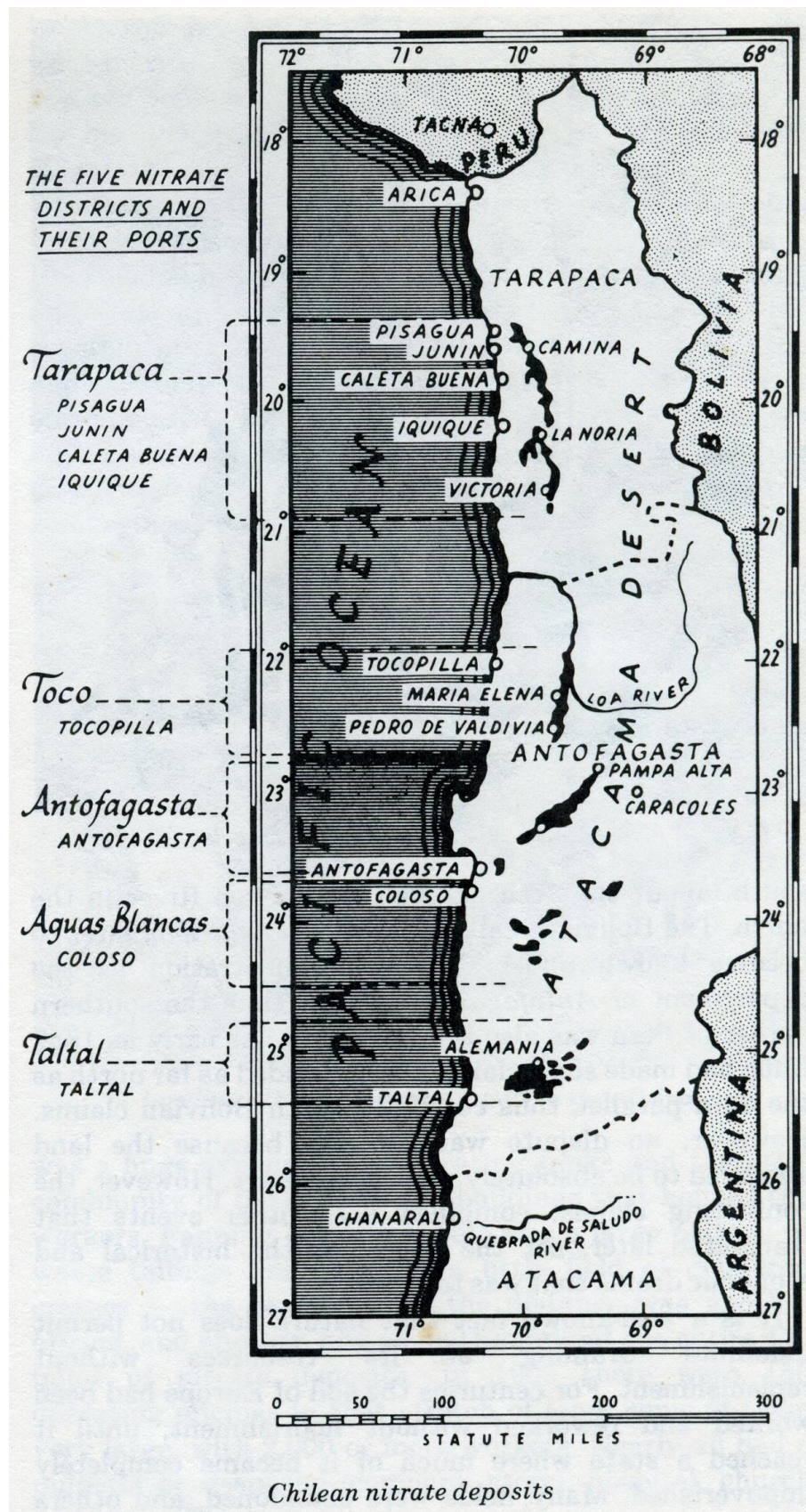
P.S.: 1) Alle tokens, afgebeeld in voorgaande tekst, worden tentoongesteld.

2) Bijlage 1: Kaart van TARAPACA en ANTOFAGASTA (Noord-Chili) met de voornaamste nitraatafzettingen.

3) Bijlage 2: Staatkundige kaart van de Republiek Chili.

Kaart van TARAPACA en ANTOFAGASTA (Noord-Chili) met de voornaamste nitraatafzettingen. (Bijlage 1)

(Uit: LESLIE, E.C., Chilean Nitrate Mine and related Tokens, TAMS No. 919, Token and Medal Society, s.l., 1980, p. 1.)

Staatkundige kaart van de Republiek Chili. (Bijlage 2)

